

**НАРАТИВНІ КООРДИНАТИ ЗНЕОСОБЛЕННЯ ТА ВІДЧУЖЕННЯ
В ЛІТЕРАТУРНО-МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ СЕМЮЕЛА ШЕМА**

**NARRATIVE COORDINATES OF DEPERSONALIZATION AND ALIENATION
IN THE LITERARY AND MEDICAL DISCOURSE BY SAMUEL SHEM**

Лисанець Ю.В.,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов*

*з латинською мовою та медичною термінологією
ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія»*

У статті досліджено нарративні стратегії літературно-медичного дискурсу в сатиричному романі Семюела Шема «Божий дім» (1978 р.). Розглянуто особливості нарративного позиціонування образів пацієнтів і медичних працівників у персонажній розповіді лікаря-інтерна. Проаналізовано тенденції деперсоналізації і схематизації образів, їх умисне спрощення з метою сенсифікації читацького сприйняття. Розглянуто основні лінгвостилістичні засоби нарративного знеособлення (аббревіація, метафоричне уречевлення, синекдоха, анімалізація образів). У нарративних координатах знеособлення і відчуження проектується гротескно-дегуманізований локус лікарні. Виражений схематизм образів, елімінація індивідуальних рис лікаря і пацієнта, свідоме розмивання ідентичності забезпечують формування атмосфери відчуження, що, у свою чергу, є потужним викривальним засобом у контексті авторської критики вад і недоліків системи медичної освіти й охорони здоров'я Сполучених Штатів Америки другої половини ХХ ст.

Ключові слова: літературно-медичний дискурс, проза США, наратор, синекдоха, аббревіація, уречевлення, анімалізація.

В статье исследованы нарративные стратегии литературно-медицинского дискурса в сатирическом романе Самюэла Шема «Божий дом» (1978 г.). Рассмотрены особенности нарративного позиционирования образов пациентов и медицинских работников в персонажном повествовании врача-интерна. Проанализированы тенденции деперсонализации и схематизации образов, их умышленное упрощение с целью сенсификации читательского восприятия. Рассмотрены основные лингвостиллистические средства нарративного обезличивания (синекдоха, аббревиация, овеществление, анимализация образов). В нарративных координатах обезличивания и отчуждения проектируется гротескно-дегуманизированный локус больницы. Выраженный схематизм образов, элиминация индивидуальных черт врача и пациента, сознательное размывание идентичности обеспечивают формирование атмосферы отчуждения, что, в свою очередь, служит мощным обличительным средством в контексте авторской критики недостатков системы медицинского образования и здравоохранения Соединенных Штатов Америки второй половины ХХ в.

Ключевые слова: литературно-медицинский дискурс, проза США, рассказчик, синекдоха, аббревиация, овеществление, анимализация.

The article examines the narrative strategies of literary and medical discourse in the satirical novel "The House of God" (1978) by Samuel Shem. The features of patients' and medical workers' images in the intern's narration have been considered. The tendencies of depersonalization and schematization of images, their deliberate simplification with the aim of sensitization of the reader's perception have been analyzed. In the narrative coordinates of depersonalization and alienation, grotesque and dehumanized locus of the hospital is projected. The main linguistic and stylistic means of narrative depersonalization (abbreviation, metaphoric materialization, synecdoche, animalization of images) have been considered. The vividly expressed schematic images, elimination of individual traits of the physician and patient, conscious blurring of the identity ensure the atmosphere of alienation. This is as a powerful denouncing means in the context of author's critique of defects and disadvantages in the system of the US medical education and public health during the second half of the 20th century.

Key words: literary and medical discourse, US prose, narrator, synecdoche, abbreviation, materialization, animalization.

Постановка проблеми. Сатиричний роман «Божий дім» ("The House of God", 1978 р.) американського психіатра і письменника Стівена Дж. Бергмана (справжнє ім'я Семюела Шема), беззаперечно, є одним із ключових та найвпливовіших художніх творів про медицину ХХ ст. [10]. «Божий дім» – це скандальна критична репрезентація медичної освіти й охорони здоров'я Сполучених Штатів Америки (далі – США) другої половини ХХ ст., за що твір неодноразово

піддавався жорсткій цензурі. У романі художньо втілено власний досвід автора, здобутий під час проходження інтернатури в Бостонській лікарні «Бет Ізраїль» у 1973–1974 рр. – у період Вотергейтського скандалу і відставки Р. Ніксона. Семюел Шем уперше відкрито продемонстрував недоліки тогочасної системи практичної підготовки молодих лікарів у клінічному середовищі – насамперед неймовірно фізичне, психологічне й емоційне навантаження інтернів, "being on call

every third night and working 100-plus-hour weeks” («перебувають на чергуванні кожної третьої ночі, в умовах понад стогодинного робочого тижня»)[15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роман «Божий дім» одразу став бестселлером, надзвичайно популярним серед молодих представників медичної спільноти наприкінці 1970-х, не втрачає він актуальності й сьогодні. Як зазначає Джон Апдайк у передмові до роману (1995 р.): «<...> the book’s concerns are more timely than ever, as the American health-care system approaches crisis condition <...>» («питання, які обговорюються в книзі, наразі є ще більш своєчасними, ніж будь-коли, оскільки американська система охорони здоров’я наближається до кризового стану <...>»)[17, с. XVI]. Так, дослідники приділяли увагу широкому вжитку медичного сленгу [9; 20], етичним [7; 21], психологічним [13] і соціологічним аспектам роману [10]. Ми поставили собі за мету дослідити нарративні стратегії деперсоналізації і відчуження в літературно-медичному дискурсі роману. Медичний дискурс художньої літератури як важливий ціннісно-світоглядний чинник безперервно перебуває в центрі уваги дослідників [3; 4; 8; 11; 12; 14; 15] і є особливим способом оприявлення авторської свідомості в художньому тексті, що зумовлює актуальність дослідження.

Виклад основного матеріалу. Для роману характерна персонажна розповідь другого рівня [5; 6] – від імені лікаря-інтерна Роя Баша (гомодієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації), – який проходить емоційну і психологічну «ініціацію» у лікарні «Божий дім». Процес адаптації наратора, набуття ним досвіду практичної роботи в клінічному середовищі супроводжується поступовою трансформацією його світогляду, розвитком цинічного ставлення до колег і пацієнтів, що відображено насамперед у номінативних характеристиках оповіді. Так, у наративі Роя Баша спостерігаємо незмінну тенденцію до абстрагування, холодної схематичності у світогляді лікаря щодо пацієнтів. Варто зазначити, що медичний сленг – «секретна мова лікарів» [9] – відіграє важливу роль у процесі нарративної схематизації образів роману. Зокрема, продуктивним засобом абстрагування образу пацієнта є аббревіація. Так, Семюел Шем почав відкрито вживати в літературному творі аббревіатуру “GOMER”, яка розшифровується як “get out of my emergency room”, тобто «забирайся геть з мого відділення невідкладної допомоги», і використовується на позначення пацієнта літнього віку з ознаками старечого слабоумства, який надто часто навідується до лікарні, тобто «зловживає» послугами медич-

них працівників. Семюел Шем також розширив і поглибив «секретну мову лікарів» власними неологізмами, як-от жіночий рід вищезазначеної лексеми – “GOMERE”, похідний прикметник “gomertose”, а також аббревіатура “LOL in NAD”: “little old lady in no apparent distress” («пацієнтка літнього віку без ознак деменції, яка звертається до лікарні без об’єктивних медичних проблем»). Як наслідок, імена, прізвища та індивідуальні характеристики пацієнтів виявляються спрощеними до «схем», певних «патернів» поведінки, що відображено в аббревіатурах. Навіть більше, у свідомості наратора автоматично піддаються аббревіації й прізвища лікарів: “<...> and I fantasized that “Leggo” was somehow cryptographic for “Let my gomers go”, and I pictured the Leggo leading the gomers out of the peaceful land of death into the bondage of prolonged pitiful suffering life” («<...> і я уявив собі, що прізвище «Легго» було якоюсь химерною криптографією до «Відпусти моїх *гомерів*», і у моїй уяві виник образ лікаря Легго, який виводить *гомерів* із мирного і безтурботного краю смерті в полон тривалого і жалюгідного страждання – у життя») [17, с. 81].

Наприкінці роману автор надає розлогий глосарій медичного сленгу, щоб читач міг легко зорієнтуватися серед термінів «секретного коду лікарів». Окрім номінативних одиниць, словотворчі експерименти автора охоплюють чіткий алгоритм дій під час професійної діяльності лікаря, які також виконують функцію деперсоналізації дискурсу роману, наприклад: *TURF* – «позбутися» пацієнта, тобто направити його до іншого відділення; похідний прикметник “TURFABLE” (той, якого можна «позбутися»); *BOUNCE* – повернутися з іншого відділення, дослівно – «відскочити»; *BUFF* – «залатати» пацієнта тощо. Отже, спілкування лікарів зводиться до набору жорстких «команд»: “BUFF and TURF them somewhere else” («залатай і відправ їх (пацієнтів – *Ю. Л.*) до іншого відділення лікарні»); “GOMERS don’t die” («Гомери не помирають»); “GOMERS go to ground” («Гомери падають») [17, с. 381]. Вищезокреслені автоматизація і дегуманізація стосунків між лікарем і пацієнтом є потужним джерелом критики сучасної автору медицини: “This is crazy <...> What do we do for these patients anyway? They either die or we BUFF and TURF them to some other part of the House.” “That’s not crazy, that’s modern medicine” («Це безглуздо» <...> Що ми насправді робимо для цих пацієнтів? Вони або вмирають, або ми їх ЛАТАЄМО і ВІДПРАВЛЯЄМО до іншого відділення лікарні». – «Це не безглуздо, це – сучасна медицина») [17, с. 62].

Окрім абревіатур, деперсоналізація персонажів відбувається завдяки прийомам метафоричного уречевлення: *SIEVE* («решето») – вживається на позначення інтерна реанімаційного відділення, який приймає надто багато пацієнтів; *WALL* («стіна») – протилежне до *SIEVE* тощо. Водночас гротескного оживлення і натуралізації набуває локус лікарні: “I stood in the steamy heat outside a huge *urinecolored* building which a sign said was THE HOUSE OF GOD” («Якорнистою на палкій спеці біля величезної будівлі *кольору сечі*, з написом «Божий дім»») [17, с. 16]; “At six-thirty in the morning of July the first, I was *swallowed* by the House of God and found myself walking down an endless *bile-colored* corridor on the sixth floor” («О шостій тридцять ранку першого липня мене *проковтнув* «Божий дім», і я опинився в нескінченному коридорі *кольору жовчі* на шостому поверсі») [17, с. 26]. Спостерігаємо і прийом синекдохи, насамперед коли на передній план виходить хвороба людини або її прояв (“the Yellow Man” – «Жовтий Чоловік», “Boom Boom” – «Бум Бум», “the Dog Food” – «Собачий Корм», “Мое the Toe” – «Мо Палець»). Навіть більше, деперсоналізованими виявляються фактично всі працівники лікарні: наставник Роя Баша – його провідник у світі клінічної медицини – знеособлений у дискурсі до прізвиська “the Fat Man” («Товстун»); старший ординатор – “Fish” («Риба»); колега наратора – “Eat My Dust Eddie” («Ковтай За Мною Пил», (напис на мотоциклетному костюмі лікаря – Ю.Л.)); адміністративний персонал ідентифікується за одягом: “the Blue Blazers” («Сині Куртки»), а наукові кадри – за поведінкою (“Slurpers” – «підлизи») і т. д.

Не менш цікавим є неологізм “putzel” – дієслово, похідне від фікційного прізвища лікаря, який у романі «Божий дім» умисно призначає пацієнтам непотрібні (!) інвазивні діагностичні процедури для поповнення бюджету лікарні. Дієслово “putzel” можна перекласти як «зірвати план виписки пацієнта, лишивши його у лікарні для додаткового обстеження»: “That morning <...> thinking of how *Putzel* had *putzeled* my discharge” («Того ранку <...> я розмірковував про те, як *Путцель зірвав* мій план виписати пацієнта») [17, с. 265]. Саме таким чином Семюел Шем, який дефінує свою творчість як “fiction of resistance” [19], тобто «література опору», протистоїть деморалізації медичної професії, її перетворенню на бездушний бізнес. У цьому контексті «заповіді» Товстуну – «Вергілія» наратора концентричними колами лікарняного «пекла», – які на перший

погляд здаються апогеєм жорстокості, наприклад, “THE DELIVERY OF MEDICAL CARE IS TO DO AS MUCH NOTHING AS POSSIBLE” («ОСНОВА НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ – РОБИТИ ЯКОМОГА МЕНШЕ») – набуває абсолютно нового значення: в умовах прагматизації індустрії охорони здоров’я уникнення медичного втручання іноді дійсно виявляється кориснішим для здоров’я пацієнта, ніж надмірне застосування інвазивних технік. Очевидно, критика С. Шема звернена і на традиційне для США тлумачення медицини як «героїчного ремесла», що сягає розквіту алопатії в XIX ст. і полягає в агресивній боротьбі лікаря із хворобою, яку треба «вигнати» з тіла пацієнта за будь-яку ціну. Саме така позиція лікаря Джо в романі «Божий дім»: “I never do nothing. I’m a doctor, I deliver medical care” («Я завжди щось роблю. Я – лікар! Я надаю медичну допомогу») [17, с. 88].

Дегуманізація клінічного середовища відбувається й завдяки використанню тваринних метафор: пацієнти мають образливі прізвиська “Harry the Horse” («Гаррі Кінь»), “the Lady of the Lice” («Королева Вошей») тощо. У свідомості наратора, який змушений постійно боротися з фізичним виснаженням і психологічним напруженням, пацієнти раптово наділяються яскравими тваринними характеристиками: “All of a sudden I thought “zoo”, that this was a zoo and that these patients were the animals. A little old man with a tuft of white hair, standing on one leg with a crutch and making sharp worried chirps, was an *egret*; and a huge Polish woman of the peasant variety with sledgehammer hands and two lower molars protruding from her cavernous mouth became a *hippo*. Many different species of *monkey* appeared, and *sows* were represented in force. In my zoo, however, neither were there any majestic lions, nor any cuddly koalas, or bunnies, or swans” («Раптом я подумав: «зоопарк», – це був зоопарк, і ці пацієнти були тваринами. Маленький літній чоловік із копною білого волосся, який стояв на одній нозі з костилем і продукував стурбоване стрекотання, був *чаплею*; огрядна полячка, вочевидь селянського походження, з руками-кувалдами та двома нижніми молярами, що виглядали з її рота-печери, перетворилася на *бегемота*. З’явилися різноманітні *мави* і *льохи*. Однак у моєму зоопарку не було жодного величного лева, симпатичної коали, кролика чи лебедя») [17, с. 32].

Вищеокреслені засоби наративного знеособлення – синекдоха, абревіація, уречевлення, анімалізація, – забезпечують виражений схематизм образів, елімінацію індивідуальних рис лікаря і

пацієнта, свідоме розмивання ідентичності, що, у свою чергу, слугує продуктивним базисом для формування атмосфери відчуження в лікарняному просторі. Саме так автор висловлює свій протест проти дегуманізуючої системи медичної освіти, яка за тогочасної організації фактично унеможлиблювала людяне ставлення до пацієнта. Вдаючись до радикальної деперсоналізації образів пацієнтів, Семюел Шем звертає увагу читача на серйозні проблеми ХХ ст. – поряд із бурхливим розвитком новітніх технологій і стрімким розширенням можливостей лікарів зростають надмірний прагматизм і цинізм медицини, що й зумовлює зневажливе ставлення лікарів насамперед до «незручних» категорій хворих (пацієнтів літнього віку, людей із психічними розладами, надмірною вагою тощо). Отже, субверсивні стратегії Семюела Шема спрямовані насамперед на подолання цього відчуження і відновлення втраченого зв'язку лікаря з пацієнтом. Завдання читача – «розкодувати» глибокий гуманний підтекст роману «Божий дім»: вміння лікаря *бути з пацієнтом* і водночас залишатися насамперед *людиною*: “You have a great opportunity to learn medicine and start *dealing with people*” («Ви маєте чудову нагоду навчатися медицині і почати *мати справу з людьми*») [17, с. 165]; “I make them feel that they’re still part of life, part of some grand nutty scheme, instead of alone with their diseases. With me, they still feel part of the human race” («Я змушую їх відчувати, що вони все ще є частиною життя, частиною якоїсь грандіозної безумної схеми, що вони не самотні з їхніми хворобами. Зі мною вони все ще відчувають себе частиною людського роду») [17, с. 192].

Прикметно, що в наступному романі С. Шема «Гора страждань» (“Mount Misery”, 1997 р.) Рой Баш, зрештою, усвідомлює фундаментальний сенс медичної професії – лікувати не лише медикаментозно чи інструментально, але й зцілювати Словом. Так, окрім зцілення тіла, завдання лікаря полягає у відновленні внутрішньої гармонії пацієнта: “We are with people at crucial moments of their lives, healing. How hard it had gotten <...> to get back to authentic suffering, authentic healing. How much we have lost” («Ми маємо справу з людьми в надзвичайно важливі моменти їхнього життя – під час зцілення. Як важко стало <...> повернутися до розуміння істинного страждання і справжнього зцілення. Як багато ми втратили») [18, с. 532].

Принагідно зазначимо, що в романі «Божий дім» наратор сприймає стосунки лікар – пацієнт як протистояння (“No, I’m not a patient, *I’m on the opposing team, the doctors*” – «Ні, я не пацієнт, я

із протилежного табору лікарів») [17, с. 235]. Натомість у романі «Гора страждань» спостерігається зміщення фокуса: замість знеособлених образів-схем на перший план виходить концепт «Ми», що маркує пріоритетність налагодження зв'язку з пацієнтом як запоруки успішного лікування: “<...> but suddenly I understood. The issue wasn’t me, or her, but us. The “we” in the room, which seemed so solid right then that you could shape it, yet so ephemeral <...> My job right then was to hold this “we”, this connection with her, hold it for both of us. That was my job as a doctor” («<...> але раптом я зрозумів. Проблема було не в мені чи їй, а в нас. Ось це «ми» у цій кімнаті здавалося настільки матеріалізованим, що йому можна було надати форму, і водночас настільки примарним <...>. Моя робота полягала в тому, щоб утримувати ось це «ми», цей зв’язок із нею, утримувати його для нас обох. Це була моя робота як лікаря») [18, с. 531]. Автор наголошує на необхідності перетворення «іншого» на надбання «Я», адже зрозуміти «іншого» можна тільки якщо зробити його «своїм» [16, с. 493], що становить найвищий рівень емпатії: “To take what seems foreign in a person and see it as native. This is healing. This process is what the healing process is. This is what I signed up for, years ago. This is what good doctors do” («Взяти те, що здається чужорідним у людині, і побачити його як своє. Ось це зцілення. Саме цей процес і є зціленням. Ось на що я погодився свого часу. Це те, що роблять хороші лікарі») [18, с. 531].

Висновки. Отже, номінативне знеособлення й атмосфера відчуження в романі Семюела Шема «Божий дім» лежать в основі концептуалізації лікарями своїх пацієнтів, клінічного середовища і самих себе. На наше переконання, умисне спрощення образів до абревіатур і зневажливих лексем спрямоване насамперед на сенсифікацію читацького сприйняття, про що вже йшлося в наших попередніх розвідках [1; 2]: автор закликає читача стати в опозицію цинічним, а подекуди й відверто скандальним аспектам нарації оповідача. Авторське конструювання рецептивного «відторгнення» гіпертрофовано цинічного світогляду наратора закликає до переосмислення деонтологічних принципів, а отже, до усвідомлення важливості високоморальної, гуманної позиції лікаря у взаєминах із пацієнтом. Принагідно зазначимо, що юність С. Шема припадає на 1960-ті рр. – на тлі карколомних політичних подій у США (війна у В’єтнамі, вбивства Мартіна Лютера Кінга, Джона і Роберта Кеннеді), а також боротьби за громадянські

права, активізації антивоєнного руху і протесту молоді проти несправедливості. Протест С. Шема проти системи організації медичної освіти й охорони здоров'я США виявляється у свідомому порушенні усталених правил репрезентації ідеалізованого і героїзованого образу

лікаря. У наративному просторі скандального знеособлення та відчуження автор прагне стряснути світогляд читача, вибити ґрунт з-під його ніг, змусити його вийти із зони рецептивного комфорту і тим самим звернути увагу на важливість нагальних проблем ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бережанська Ю. «Ненадійний наратор» у малій прозі Густава Майрінка. Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць / за ред. В. Будака, М. Майстренко. Миколаїв, 2012. Вип. 4.10. С. 14–19.
2. Бережанська Ю. Поетика експресіонізму у прозі Густава Майрінка: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.04. Сімферополь, 2013. 20 с.
3. Лисанець Ю. Медичний дискурс художньої прози у колі сучасних літературознавчих досліджень. Актуальні питання розвитку філологічних наук у ХХІ ст.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23–24 березня 2018 р.). Одеса: Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2018. С. 26–29.
4. Лисанець Ю. Медичний дискурс художньої прози як об'єкт теорії рецептивної естетики. Україна і світ: діалог мов та культур: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 11–13 квітня 2018 р.). Київ: КНЛУ, 2018. С. 494–496.
5. Мацевко-Бекерська Л. Українська мала проза кінця ХІХ – початку ХХ ст. у дзеркалі наратології. Львів: Сплайн, 2008. 408 с.
6. Мацевко-Бекерська Л. Типологія наратора: комунікативні аспекти художнього дискурсу. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць / за ред. В. Будака, М. Майстренко. Т. 4. Вип. 8: Філологічні науки. Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2011. С. 64–70.
7. Филиппова Е. Этические аспекты медицинского сленг. Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2014. № 7 (148). С. 99–102.
8. Engelhardt D. Arzt und Patient in der Literatur. Erfahrungen und Perspektiven eines interdisziplinären Seminars an der Universität Heidelberg. Heidelberger Jahrbücher. 1981. 25. S. 147–164.
9. Goldman B. The secret language of doctors: Cracking the code of hospital culture. New York: Harper Collins, 2014. 368 p.
10. Jones A. Images of physicians in literature: Medical Bildungsromans. The Lancet. 1996. № 348 (9029). 734 p.
11. Lysanets Yu. Doctors' Images in Ray Bradbury's Chrysalis. Modern Philological Research: A Combination of Innovative and Traditional Approaches: Conference Proceedings, April 27–28, 2018. Tbilisi: Baltija Publishing. P. 7–9.
12. Markel H. Reflections on Sinclair Lewis's Arrowsmith: The great American novel of public health and medicine. Public Health Rep. 2001. № 116 (4). P. 371–375.
13. Markel H. A book doctors can't close. The New York Times. 2009. № 18. August: D5.
14. McLellan F. Literature and medicine: physician-writers. The Lancet. 1997. № 349 (9051). P. 564–567.
15. Posen S. The portrayal of the physician in non-medical literature – favourable portrayals. J R Soc Med. 1993. № 86 (12). P. 724–728.
16. Ricoeur P. World of the Text, World of the Reader. A Ricoeur Reader: Reflection and Imagination / ed. by Mario Vald. Toronto: University of Toronto Press, 1991. P. 490–522.
17. Shem S. The House of God. New York: Delta Trade Paperbacks, 2003. 381 p.
18. Shem S. Mount Misery. New York: Random House Publishing Group, 2012. 576 p.
19. Shem S. Fiction as Resistance. Annals of Internal Medicine. 2002. № 137 (11). P. 934–937.
20. Smith R. The House of God. BMJ. 2007. Jan 13. № 334 (7584). P. 99.
21. Wear D. The House of God: Another look. Academic Medicine. 2002. № 77 (6). 496–501 p.